

ATATÜRK ULUSÇULUĞU VE GELENEKSEL KÜLTÜR

DOĞAN KUBAN

Cumhuriyetin ilânından elli yıl sonra geleneksel kültürü ulusçulukla eşdeştirme çabalarına tanık oluyoruz. Atatürk'ün en büyük amacı olan Ulus bütününe gerçekleştirme, yeni Osmanlılık taraftarlarının düşüncelerinde, değişik bir yorumla, bütün tükenmiş geleneksel tutumları neredeyse yeniden restore ederek varılacak bir olgu haline dönüşüyor. Bu bakımdan Atatürk'ün tanımladığı ulus kavramını gelenekle doğru ilişkiler içine yerleştirmek önemli bir sorun oluyor günümüz Türk kültüründe. Sadece bir ulus yaratmak değil, fakat geleceğin dünyasında erimeyecek bir kültür varlığına sahip olmak da bugüne kalmış Osmanlıların kurtulamadıkları kavram kargaşasından kurtulmakla kabil olabilir.

Kurtuluş Savaşı Atatürk'ün "lider"liğinde anti-empyrist bir büyük uğraş idi ve bütün ekonomik, politik, sosyal ve kültürel koşulları Geç Osmanlı toplum yapısı içinde oluşmuştu. Gerçek savaş ondan sonra başladı. Bu, kültür ortamının değişmesi, kültür dönüşümü savaşıydı; bir tanımlar savaşıydı. Bu savaş günümüzde, ve ne yazık ki Atatürk'ün güçlü politikasından mahrum olarak, sürdürmek zorundayız.

Köklü kültür dönüşümünü devrim dediğimiz eylemlerle gerçekleştirmeye çalıştık. Devrimlerin hepsi İslâm kültür ortamından Batı kültür ortamına geçmeyi gerçekleştirecek araçlar olarak Atatürk tarafından uygulama alanına getirildi. Batılı bir Türk toplumu, çağdaş dünyada yerini bulacak ve kendi kendine yetecekti. Aradan elli yıl geçtikten sonra çağdaş olmanın sadece Batılı olma demek olmadığı, Batı'nın da daha evrensel değerlere yöneldiği ileri sürülebilir. Fakat bu yeni eğilimler de Atatürk'ün bizi ulaştırmak istediği birinci aşamayı reddetmediğine göre Batılı olma bizim için değerini henüz yitirmemiştir. Bu elli yıl içinde, bütün yoğun uluslararası ilişkilere rağmen çağdaş da olduğumuz söylenemez. Toplumun çağdaş dünya kültürü içinde tüm yaşantısı, hele düşüncesi ile yer bulması isteği daha gerçekleşmedi.

Bu yolda çabalar da Atatürk çağına göre niteliksel olarak çok zayıfladı. Öğretim örgütlenmesi nerdeyse Ortaçağı davet eder niteliktedir. Atatürk'ün hiç kuşkusuz gerçekleştirdiği layık devlet her seçimden biraz daha hırpalanmış çıkmaktadır. Bugün içimizde çok şüpheler var. Demokrasi, bizdeki uygulamalarla layık devleti yok etmeğe yönelirse, sadece devrimlerden değil, fakat gerçek çağdaş demokrasiden de olacağız. Ama biz yine bu kadar kötümser olmadan kavramları açıklığa çıkarmağa çalışalım.

Devrimler doğrultusunda kültür değişiminin nitelikleri, özellikle ulusçuluk ve gelenek ilişkisi sorunu ve buna bağlı birçok başka sorun bugüne değin yeterince aydınlanmadığı için konuya bir ölçüde ampirik, dolayısıyla öznel bir tutumla yaklaşmak zorundayız. Cevabi verilmemiş sorunlar genellikle toplumun kültürel yapısı ve onun dış etkenler karşısındaki tepkileriyle ilgilidir. Türkiye'de kültür değişmelerini harekete getirmek için bu yapının niteliklerini bilmek zorundayız. Devrimlerin hızı geçtikten sonra, sistematik olarak yapılması gereken bu araştırma ve kavramlaşma gerçekleşmemiştir. Bu eksiklik sadece yeni dönüşmeleri teşvik edici ortamı yaratmayı zorlaştırmakla kalmamakta, fakat Atatürk'ün çabalarının sonuçlarını değerlendirmeyi de olanaksız hale getirmektedir.

Yoğun tarih mirasının koşullandırdığı bir toplumsal tepkiler ortamında kültür yapısı, yukarıdan empoze edilen kültür değişmesini nasıl ve ne yönde sınırlıyor? Bu sınırlama toplum dokusunun yapısal özelliklerine bağlandığına göre, gözüpek hamlelerle gerçekleştirilen devrimler, toplum yapısının hangi ataletlerine karşı çıkıyor, hangi dinamiklerini harekete getiriyorlar? Devrimler hangi duyarlığa seslenmiş, hangi sağır duvara çarpmıştır? Devrimlerin harekete getirdiği mekanizmalar hangi sosyal ve ekonomik açıklara, hangi evrensel gereksinmelere cevap vermiştir? Geleneksel kültür yapısının dokusunu değiştirmek için kullanılan yöntemler uygulamada hangi biçimlere büründüler ve hangi oranlarda uygulandılar? Bunca yıllık tartışmalardan sonra bu sorulara doyurucu cevaplar verilmemiş, verilenler de yaygın bir anlaşma düzeyine oturtulmamıştır. Son yıllarda toplumun ekonomik yapısını açığa çıkaran özlü çalışmalar yayınlandı. Fakat doyurucu bir geleneksel kültür analizi yapılmadı. Bu türlü soruların yeterince cevaplandırılmamış olması, yine geleneksel kültürün ayırıcı olmayan yapısının aydınlarımızın çabalarına yansımından başka bir şey değildir.

Her şeye şu ilk soruyu sorarak ve bunu cevaplandırarak başlamak zorundayız: Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren Türk toplumunu ulus bilincine ermiş sayabilir miyiz? Cevap olumlu değildir. Ermiş olsaydı, Atatürk devrimlerinin çoğu anlamsız olurdu. Atatürk, Kurtuluş Savaşının yarattığı mücadele ortamında toplumu yeni bir kimlik savaşına, bilinçlenmenin, aydınlanmanın, kişiliğini tanımlamanın yoluna sokmuştur. Savaştan sonra Atatürk'ün, kültür yapısı dönüşümüne öncelik tanıdığı bir gerçektir. Ekonomik ve sosyal gerçekler açısından düşmanını iyi seçmediği şeklindeki sayısız yoruma rağmen, İslâm kültüründen Batı kültürüne geçişin, çağdaş dünyaya ulaşmakta, ekonomik yapı değişimi kadar önemli, hatta, belki de onu bir ölçüde belirleyici olduğu kanısından uzaklaşmış değilim. Şüphesiz zaman parametresi bu ilişkileri değiştirmektedir. O gün için doğru olan bugün için yeter olmayabilir. Fakat, özellikle Arap ülkelerinde görüldüğü gibi, yapısal değişmeyi kültür yapısına dokunmadan gerçekleştirme çabaları, hatta oldukça yoğun sosyalizan tedbirlere rağmen, istenilen sonuçlara ulaşamıyorsa bunda kültür değişimi gerekliliğine inanmamış olmanın etkisi az değildir. Çünkü çağdaş uygarlık bir tanedir. Tanımı, hoşça gitmese de, Batı düşüncesiyle beraber yapılabilir. Çağdaş uygarlığı beğenmeyebiliriz. Bu dünya varolabilecek dünyaların en iyisi değildir. Fakat çağdaşlığı ancak bir şekilde tanımlayabiliriz. Şimdi çağdaşlığa karşı çıkanlar, ulusçulukla gelenekçiliği birbirine eşdeğer yapıp, çağdaş olmaya yönelen çabaları ulusçuluk karşıtı olarak göstermeğe özeniyorlar. Sorunu genel çizgilerinden ayırıp ayrıntılara geçerek giyim kuşama, dinî vecibelere saygılı olmaya ya da başka, sözde manevî, değerlere, ulusçuluğun, gerçekte ise tutuculuğun silâhı olarak sarılıyorlar. Sorunları, çağdaş kültür dünyasında birinci derecede simge olması olanağı kalmayan geçmiş değerleri değişik amaçlarla kullanmaktır. Burada hemen belirtmek gerekir ki kişinin yaşantısında geleneksel simgeleri sürdürmesi ile, toplumun bir genel tutum içinde dünyaya Batılı gibi bakmağa yönelmesi arasında niteliksel farklar vardır. Bunu çevremizde izlemek her zaman kabil: Örneğin beş vakit namaz kılan, inançlı annem bir Atatürk devrimcisidir. Kişinin geleneklere bağlılığı, onların değişebilir ya da değişmez olduğu şeklindeki yorumuna göre iki ayrı anlam taşımaktadır. Değişmezlik yargısı tutucudur. Karşıtı ise olumlu, işlenebilir ve yaratıcıdır. Biz kültür değişiminin niteliklerini ancak, değişebilirlik kapısını açık bırakanlarla tartışabiliyoruz. Gerçi bu kapı, bazılarının sandığı gibi, hiç bir zaman

toptan kapanmamıştır. Özellikle Anadolu'nun tutuculuk için hiç de uygun olmayan bir geopolitik ortam olduğu ileri sürülebilir. Gerçi, bu yargıyla beraber, Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük coğrafi bölgelere egemen olmuş bir politik strüktürün merkezi olan Anadolu'nun uzun bir atalet çağı geçirmiş olduğu gerçeğini de unutmamalıyız.

Anadolu'nun özellikle XVI. yüzyıldan sonraki atalet çağında, ulusçuluk, kültürün belirli bir özelliği olmamış, devletin egemen güçlerinin politikasında hiç bir anlam taşımamış ve bu tutum İttihat ve Terakki dönemine kadar ulaşmıştır; hatta resmî politika olarak Kuvay-ı Milliye'ye kadar. Oysa ulusçuluk, çağımızın en güçlü politik gerçeğidir. Batı düşüncesinin biçimlendirdiği davranışlar ortamında bir ölüm kalım davası sayılmaktadır. Sonunda Türkler de ulus kavramının birleştiriciliğine sığınmak zorunda bırakılmışlardır. Fakat bizi buna zorlayan geleneksel kültür olmadığını hatırlamak gereklidir. Osmanlı dünyasının batılılaşma çabaları, uluslaşmayla beraber gitmediği için imparatorluk, belki de önüne geçilmez sonuna daha çabuk itilmiştir. İttihatçıların ulusçuluğu da, dinî dogmadan kurtulamadığı için çağdaş bir gelişimi zorlayamazdı. Atatürk, bu nedenle, Ulus'a seslenirken bazı kapıları kapatma gereğini de göstermiştir. Bugün ulusçulukla gelenekçiliği karıştırıyorlarsa, ya Atatürk'e karşı oldukları içindir, ya da kuramsal bir boşlukta yüzdükleri için.

Gelenekle çağdaş ulusçuluk arasındaki ilişkileri doğru saptamağa bir kere daha çalışalım:

Geleneksel değerler Ulus'un tanımında kullanılacaktır. Kullanılmaları zorunlu ve yararlıdır. Ulusun, başka koşullar içinde de olsa, yaratıcılığının simgeleridir. Birleştirici özellikleri vardır. Onların bizim olduğunu tekrar etmek gerekliliğini de unutmuyoruz. Fakat çağdaş Türk Ulusunu sadece geleneksel değerlerle tanımlayamayız. Geçmiş simgelere yenilerini devrimlerle kattık ve daha da yenileri katılmaktadır. Türk Ulusu olmak için Osmanlılığı reddediyoruz. Bunu Ondokuzuncu Yüzyılın Romantikliliği ile değil, Yirminci Yüzyılın sosyo-politik ve ekonomik nedenlerinden ötürü yapıyoruz.

Türkiye'deki birçok kavga bu noktanın açıklığa kavuşmamasında yatmaktadır. Hem Ulusçu, hem Abdülhamit ya da Sultan Selim çağı efendisi olamayız. Müslüman olabiliriz. Fakat hem Ulusçu, hem İslâmcı olamayız. Atatürk, yeni harfleri, layikliği, Türkçe Kur'an'ı, kadın haklarını, arı dili, Medenî Kanunu ve başka yenilikleri getirdiği için ulusçudur.

Bütün gücünü ulusüstü bir dünya görüşünden alan bir kültür, güçlü bir ulus yoğuracak bir ortam için elverişli olamaz. Bize din ve ulusçuluğun yan yana gittiği halleri gösteriyorlar. Bunlar gerçekten var: bugünün Arap ülkelerinden, Yunanistan'ından, İrlanda'sından, hatta Japonyasından örnekler verilebilir. Fakat bütün bu örnekler Türkiye'deki benzer girişimcilerin cesaretlerini kıracak örneklerdir. Çünkü hepsinde bizde olmayan çok önemli bir özellik var: Arap ulusçuluğu, İrlanda ulusçuluğu, Yunan ulusçuluğu din kanalıyla oluşturulmuşlardır. Japon ulusçuluğu ile geleneklerini beraber tanımlamak zorundasınız. Oysa, Araplar için birleştirici olabilen İslâm dini, Türklerde ulusçuluğa karşıdır. Türk ulusu İslâmdan önce vardı; İslâmî kültür ortamında ulusal kimliği unutturulmuştur, ya da unutmak zorunda kalmıştır. İslâm kültürü de, Batı kültürü gibi ulusüstü bir nitelik taşır; ulusçu bir kimliğe, Arapçanın egemenliği yüzünden, Araplar için bürünebilir ya da İranlı için Şîî yorumuna sığınır. Bizim için ulusu reddettirici bir rol oynadığını savunmak bile gereksizdir. Gerçi çağdaş Batı kültürü de ulusüstü niteliktedir. Fakat Batılının kendi ulusal kimliğine sıkı sıkıya sarılmış olduğunu da görmemezlikten gelemeyiz. Türk ulusu için layiklik, bu nedenle, ulus olmanın alt koşulu, Atatürkçülüğün toplumu yaratacak temel ilkelerinden biri olarak kalıyor. Atatürk ulusçuluğunun geleneksel kültürle ilişkisi ancak bu düzeyde anlaşılabilir. Gerisi zorlamadır, gerçek dışıdır. Ve sadece Atatürkçülüğün reddi anlamına gelmez, bize çağdaş dünyaya katılmanın yollarını da kapatmak anlamına gelir.

Ulus'a salt sosyolojik bir kavram olarak bakmanın da yeterli olmadığını tekrarlamak zorundayız. Tarihî örneklerle bakacak olursak gerçek ulusal bütünleşme, ekonomik ve politik örgütlenme tam olarak gerçekleştiği zaman güçlü olabiliyor, üretici oluyor. Bu özellik, yani ulus olmanın ekonomik tabanı sorunu da bizim kuramcılarını fazla düşündürmüştür benzemiyor. Oysa bugünün koşulları bu sorunu irdeleyip açıklığa kavuşturmayı gerektiriyor.

Osmanlı ekonomisi ulusal ekonomi değildi. İmparatorluğun kozmopolit yapısı bu gereksinmeyi doğurmamıştır. Belki de doğuramazdı. Anadolu'nun bir ölçüde homojen, en azından çok daha yoğun Türk olan sosyal ortamına indirildiği ve emperyalist güçler tarafından sıkıştırıldığı zaman, ne kadar ilkel olsa da, bir ulusal ekonomi biçimlenme istidadı göstermiştir. Bu bütünlük ulusal bütünlüğün tamamlayıcısı ve tanımlayıcısıdır. Atatürk tarafından da böylece değerlendirilmiştir.

dirilmiştir. Ekonomik bütünleşmeyi sağlamadan ulusal bütünlüğü sağlamanın ne denli kabil olduğu tartışmasını bir kenara bırakalım. Fakat uluslaşma süreci içinde olduğumuz şu sırada uluslararası ilişkilerin ulus olmaya olumlu ya da olumsuz etkilerini saptamakta, ekonomik olgular geleneksel kültürle ilişki kadar aktüel ve önemli sorunlardır.

Günümüzde bütün dünyada, hatta ulusüstü bir ekonomik aşamaya yönelen büyük Batılı endüstri ülkelerinde bile, ulusal ekonomi ulus tanımının köşe taşı olmakta devam ederken biz kendimizi tanımlıyacak bu en önemli araca yeterince egemen olmadan, ulusüstü bir yeni kimliğe itiliyor, uluslararası ilişkilere girmek zorunda kalıyoruz. Bu gelişmeler Türk toplumu için yeni bir kimlik sorunu yaratacaktır. Sonucu ulusal kültür için yeni bir ölüm kalım savaşı da olabilir.

Ulusal olmayan Osmanlı kültür ortamından, ulus bilincini yoğuracak verilere yeterince sahip olmadan, uluslarüstü bir kültür ortamına geçme belirtileri günlük yaşantımızı sarıyor. Anadolu'dan kopan köylüler Batıya işçi olarak yerleşiyorlar. Onların içine girdikleri ekonomik koşullar kültürlerini ulusdışı yapmaktadır. Belki geleneklere bağlılık hemen sökülüp atılmıyor. Ama onların yeni yaşantılarının burada tanımlamağa uğraştığımız ulus kavramına bir şey katmayacağı açıktır. Başka ülkelere çalışmağa çıkan köylü ve işçilerimiz gibi, uluslararası ekonomi çarklarına katılan Türkiye de, kısa sürede, bizim gençliğimizi dolduran heyecanlardan uzaklaşmış, her şeyin birbirine karıştığı bir kültür ortamı olabilir.

Tarihî koşulların bu yorumu olumsuz sayılabilir. Acaba yeni Türk ulusçuluğu bu zorlayıcı koşullarda değişik bir kişilik yorumu ile yeniden güçlenir mi? Ulusu yoğurmak ve onu daha ileri aşamalara hazırlamak için zamanımız kaldı mı? Yoksa, Batı, ulusüstünü zorladığı için, batılılaşmanın anlamı, içinden kuşaklar boyu çıkamayacağımız bir “yabancılaşma” mı olacak?

Çözüm bekleyen ikilem süper kavramlar dünyasında Ulus'un yeridir. Bunun çözümüne, eğer varsa, kavramlar yerine sözcüklerle yetinen yarı aydınlar yolundan varmak olanaksızdır. Ulusal kültürün kavram üretme gücü de, uluslararası ilişkilerin karmaşık baskıları altında, sağda, ortada ve solda okadar cesaret verici gözüküyor.